

meckých překladech. Kde to bylo možné, bylo usilováno o nalezení jejich originálního znění, v několika případech ale byla tato snaha marná a citované pasáže musely být přeloženy z německých předloh. Jinou komplikací při přípravě tohoto svazku představovalo mnohdy pracné a časově náročné dohledávání neúplných bibliografických údajů německých originálů.

Na závěr bych rád vyslovil zvláštní poděkování paní Mgr. Romaně Suché, která se velmi profesionálně zhostila vypracování prvních korektur u ne vždy stylisticky vybroušených překladů, stejně jako paní Anje Großmann M.A., která mi byla v mnohém ohledu nápomocna po celou dobu přípravy této publikace.

Drážďany, červen 2012

PETR LOZOVIUK

„NEČEŠTÍ ČEŠTÍ“ AUTOŘI A JEJICH REFLEXE ETNICKÉ PROBLEMATIKY

PETR LOZOVIUK

Problematika interetnických vztahů a konfliktů, migrací či národotvorných procesů patří již po několik desetiletí k velmi frekventovaným oblastem nejrůznějších vědních disciplín. O její šířeji sdílené popularitě svědčí, že v posledních letech byla v českém jazyce k této oblasti akademického zájmu publikována řada významných prací, včetně několika reprezentativních čítanek.¹ Také studie shromážděné v této publikaci spojuje tematizace různě akcentované etnické problematiky, resp. problematiky z oblasti reflexe nacionalismu. Z větší části se jedná o soubor teoreticky zobecňujících textů, o jejichž autorech lze prohlásit, že měli pro tuto oblast v mnohém ohledu formativní vliv. I když primární zaměření přetištěných studií osciluje od historie přes sociologii k etnografii, odpovídá zde prezentovaný způsob tematizace problematiky národa, nacionalismu, mezietnických vztahů a podobných problémových okruhů sociálně vědnímu hledisku, které se v mnoha aspektech blíží etnologizující perspektivě nebo s ní dokonce přímo splývá.

Odborný zájem vybraných autorů není ale to jediné, co je spojuje. Z pozice této práce jejich zásadní jednotící znak, od kterého – jak bude ještě naznačeno – se zmiňované paralely obsahového rázu vlastně teprve odvíjejí, spočívá ve skutečnosti, že je můžeme označit za autory „české“. Je ovšem nutno doplnit, že „českými“ vědci byli v nenacionálním, zemském smyslu, tedy v tom smyslu, pro jehož označení nemá čeština adekvátní jednoslovný výraz a kterému v němčině odpovídá termín „böhmisch“. Chceme-li tuto skutečnost v naší mateřštině adekvátně zachytit, musíme si vypomáhat složitými opisy. To je myslím signifikantní nejen pro životní osudy představovaných autorů, ale i pro podobu a vyústění mezietnického soužití v jejich vlasti.

Vedle původu z českých zemí je dále spojovala skutečnost, že čeština nebyla jejich mateřským ani pracovním jazykem, i když můžeme předpokládat, že ji všichni velmi dobře ovládali. Není to ale jen jejich fyzický původ, fakt narození v českých zemích, co z nich vytváří zajímavou akademickou skupinu, které se

¹ Např. srov. HROCH, M. (vyd.): Pohledy na národ a nacionalismus. Čítanka textů. Praha 2003; JAKOUBEK, M. (vyd.): Cikáni a etnicita. Praha 2008.

vyplatí věnovat detailnější pozornost. Na tyto autory můžeme také pohlížet jako na příslušníky zvláštní intelektuální elity, která vytvořila specifický duchovní i komunikační prostor, v jehož rámci byly formulovány některé závažné obecnější myšlenky. Za těmito idejemi je nutno spatřovat sdílené intelektuální pozadí a kulturní zkušenost, což vyplývá například ze skutečnosti, že některé z nich byly formulovány paralelně, byť prostřednictvím odlišné terminologie a pro odlišné etnicko-sociální kontexty. Představovaní autoři byli vzájemně dobře obeznámeni se svojí tvorbou, nezdá se, že by se citovali, v několika případech byli i osobními přáteli² nebo se alespoň respektovali jako kolegové. Některé z nich můžeme považovat za příslušníky „velké diaspory“³ středoevropských myslitelů, která od třicátých let 20. století významně přispěla k vzestupu humanitních oborů v anglosaských zemích. Jiní se naproti tomu angažovali ve vědeckém prostředí střední Evropy, ať už nejprve ve své původní nebo v nově nabyté vlasti, kterou se jim stala Spolková republika Německo.

Dalším jejich společným jmenovatelem je obdobná nepřítelství osudu, která je připravila o jejich původní domovinu, kterou byli bez výjimky nuceni opustit, byť za rozdílných okolností a z různých důvodů. Tato životní zkušenost se posléze promítla do faktu, že měli několik vlastí, ke kterým se měli právo v průběhu svého života vztahovat.⁴ K jedné z nich, k Čechům či obecněji k českým zemím, se v etnicky nepřiznačném smyslu po celý život všichni hlásili. V řadě případů představovala inspiraci pro jejich uvažování a nejednou na ní až do vysokého věku i emotivně lpěli. Snad je v této souvislosti vhodné nechat promluvit jednoho z protagonistů následujícím citátem. Hans Kohn se na jednom místě svého níže přetištěného textu vyznává: „Člověk má přirozený sklon milovat místo, kde se narodil, nebo místo, kde strávil dětství, jeho okolí, jeho podnebí, obrysy jeho hor a údolí, řek a stromů. [...] Všichni jsme podrobni té nesmírné moci zvyku a i když nás v pokročilém životním stadiu přitahuje neznámé a změna, je návrat a vnitřní klid, který se nás zmocní při pohledu na to, co důvěrně známe, vždy obšťastňující.“⁵ Vztahování se k místu původu lze patrně považovat za jakousi antropologickou

² To byl případ vztahu Emericha Francise a Eugena Lemberga, podobně Georga Schroubka a Hanse Lemberga a Ferdinanda Seibta.

³ K tomuto termínu srov. BURKE, P.: Was ist Kulturgeschichte? Frankfurt am Main 2005, s. 26.

⁴ Kupříkladu Emerich Francis měl bez přehánění vlasti tři – vedle té české ještě Kanadu a Spolkovou republiku, podobně také Hans Kohn, který žil léta nejen v USA, ale také v Palestině, ve Velké Británii a ve Francii (viz níže).

⁵ Jedná-li se o citace ze zde přetištěných studií, není na ně v poznámkovém aparátu detailně odkazováno.

konstantu, která v sobě nese silný emotivní náboj. Námětem k hlubšímu přemýšlení se stává v okamžiku, kdy do tohoto intimně známého světa vstupuje permanentní prožitek jinakosti, vyplývající z pocitu příslušnosti k sice tolerované, ale neoblíbené menšině. Někteří naši autoři byli s podobnými pocity konfrontováni dokonce v několikerém smyslu.⁶

Teprve jestliže identitární konstrukce vystoupí z oblasti nereflektované každodennosti, může se stát předmětem kritického uvažování a následně vědeckého rozboru. Domnívám se, že právě takovýto intenzivní prožitek nese samozřejmě vlastní kolektivní identifikace vedl u našich autorů k potřebě hlubší reflexe identitární situace jako takové. Jakousi osobní daní za tuto schopnost společenské reflexe ale bylo poznání, že jim není dáno přináležet k nějaké skupině – národu, náboženské pospolitosti, sociální vrstvě nebo politickému uskupení – s oním naivním společenským povědomím, které je předpokladem každého nacionalismu, konfesionalismu nebo partajnictví, jak to ve svých vzpomínkách trefně formuloval Eugen Lemberg.⁷ Výsledkem takovéto osudové predestinace byla nejen schopnost metaúrovňové analýzy společenských fenoménů, ale zároveň odsouzení k „životu na hraničních liniích a v ambivalencích“, jak ve svých memoárech tento pocit ale i životní zkušenost metaforicky pojmenoval Lemberg.

Etnosociální specifická české vlasti, projevující se v mnoha konkrétních jednotlivostech, měla tedy s největší pravděpodobností zpětný vliv na zaměření a někdy i na obsahovou tematizaci pozdější vědecké práce představovaných autorů.⁸ U všech je proto možné konstatovat určitý profesní zájem

⁶ Nejvýrazněji se to patrně týkalo Hanse Kohna, který se od mládí hlásil ke svému židovskému původu a otevřeně sympatizoval se sionismem. Naopak Emerich Francis zdůrazňoval za svého pražského mládí německonacionální orientaci, což se projevilo například v jeho členství v akademickém spolku „Staffelstein“, který sdružoval německonacionální katolické studenty (např. i Eugena Lemberga). Ke svému židovskému původu se v podstatě nehlásil a do studentských let si ho nejspíš ani nebyl vědom (srov. POHL, K.: Die Soziologen Eugen Lemberg und Emerich K. Francis. Wissenschaftsgeschichtliche Überlegungen zu den Biographien zweier „Staffelsteiner“ im „Volkstumskampf“ und in der Bundesrepublik. In: Bohemia 45 (2004), s. 24–76, zde s. 61). Židovského původu byl i Karl Deutsch, židovské a české předky vykazoval v jedné linii i Georg Schroubek.

⁷ LEMBERG, E.: Ein Leben in Grenzonen und Ambivalenzen. Erinnerungen, niedergeschrieben 1972, mit einem Nachtrag von 1975. In: SEIBT, F. (vyd.): Lebensbilder zur Geschichte der böhmischen Länder, sv. 5: Eugen Lemberg 1903–1976. München 1986, s. 131–278, zde s. 144.

⁸ Někteří autoři se k tomu ovlivnění nepřímo přiznávají – srov. LEMBERG: tamtéž, s. 145, 148 či 158; Prag und noch einmal Prag. Georg R. Schroubek im Gespräch mit Jozo Džambo. In: Stifter Jahrbuch 16 N. F. (2002), s. 28–63.

o „českou situaci“ a zároveň snahu o její zobecnění formou teorie širší platnosti. Dokonce i z malého torza jejich tvorby, které představuje předložená publikace, vysvítá, v jakém smyslu nahlíželi problematiku nacionalismu resp. etnicity z pozice českých poměrů, které dále rozšiřovali o středoevropskou, či případně o východoevropskou dimenzi, což je nejednou přivedlo k obsáhlým komparacím. Ty v některých případech zahrnovaly příklady až z velmi odlehklých částí světa. Srovnávání různých podob a vývojových fází studovaných fenoménů nejednou vyústila ve formulování originálních myšlenek a obecně platných teorií. Jejich práce se ovšem vyznačují nejen detailní znalostí středoevropských, východoevropských a dalších realit, nýbrž zároveň i všudy přítomným metodologickým odstupem ke studovanému terénu, neboť naši autoři do jimi tematizovaného kontextu jaksi patřili i nepatřili zároveň: náleželi sem aktem narození a místem pobytu, ale nepatřili sem etnickým původem a pozdějšími životními osudy. Snad zde je třeba hledat odpověď na otázku, proč pro ně bylo téma etnické, nacionální, jazykové a kulturní příslušnosti tak důležité, že ho měli potřebu vytrhnout ze sféry žité každodennosti a učinit z něj předmět metaúrovňové analýzy.

Mezi biografické determinanty jejich vědecké práce patří i již nepřímo zmíněný prožitek exilu, neboť všichni představovaní autoři se stali během různých stadií svého osobního života i vědecké kariéry emigranty. S existenciálním prožitkem nuceného exilu souvisí i další fenomén spojující kurikula našich autorů: nutnost nového existenčního začátku v přijímající zemi byl spojený s nutností „druhé studie“, které bylo teprve předpokladem pokračování započaté akademické kariéry. Dokonce i ty z nich, kteří jakoby jen přešli západní hranici Čech, čekala v poválečném Německu složitá a zprvu nelehká situace. Ocitali se zde v postavení etnických vyhnanců, kteří nebyli vítáni nejen z důvodu obecného nedostatku veškerých zdrojů, ale jako akademičtí pracovníci byli místními kádry navíc vnímáni jako nežádoucí konkurence. Charakteristický je v tomto ohledu příběh Eugena Lemberga, který po návratu z amerického válečného zajetí musel svoji rodinu živit jako pomocný pracovník v zemědělství na bavorském venkově.⁹

* * *

Na druhé straně není ale nutné zastírat, že i přes mnohé společné rysy náleží představovaní autoři z hlediska vědeckého založení k různým myšlenkovým proudům a badatelským generacím. Již z formálního hlediska je rozpozna-

⁹ POHL: Die Soziologen (viz pozn. 6), s. 48.

tejný určitý rozdíl mezi autory, kteří byli přímo zasazeni důsledky „katastrofy ve vztazích mezi Němci a Čechy“ z let 1938–1948 (Seibt) a emigranty předchozího období, kteří byli nuceni svoji vlast opustit již dříve. Snad je možné argumentovat, že první situace vedoucí ke ztrátě vlasti inspirovala ke zvýšenému zájmu o specifické problémy česko-německého soužití a odtud dále ke sledování obecnější problematiky etnické teorie, stereotypizace apod. Ve druhém případě se zdá, že zájem dotyčných badatelů byl primárně orientován na širší mezinárodní srovnání, v němž „česká situace“ figurovala jen jako jeden z mnoha, byť často zmiňovaných, konkrétních příkladů.

Již ve 20. (Kohn) a 30. letech (E. Lemberg, Kuhn) minulého století se někteří z našich autorů propracovali k poznání, že koexistence různých etnik na jednom prostoru vede ke vzniku specifických společenských procesů, které vykazují paradigmatické znaky. Teoretická reflexe nacionalismu, jakožto dobově podmíněného sociálního fenoménu, směřující za realie té či které skupiny či oblasti, nutně vedla k potřebě srovnávacího přístupu. Komparativní výzkum národních hnutí ale logicky znamenal jejich relativizaci, resp. dekonstrukci jejich univerzalisticky se tvářících ideologických programatik, hodnotových kánonů a pseudonáboženských mýtů. Celoživotní dílo Deutsche, Francise, Kohna nebo i obou Lembergů by se dalo interpretovat i v tom smyslu, že hledání odpovědí na otázky související s mezietnickou nevráživostí, kterou z autopsie poznali ve své vlasti, je třeba hledat mnohdy velmi daleko ve zdánlivě vzájemně nesouvisejících společenských procesech. Třeba až v Nigérii, jak to ve zde přetištěném textu názorně předvedl Francis.

Žánrová a tematická pestrost v díle zde představovaných autorů se do jisté míry odráží i ve strukturaci předkládané práce, která je z formálního hlediska rozčleněna do tří oddílů. V prvním je prostřednictvím tří textů naznačen myšlenkový vývoj badatelského zaměření, které směřovalo od zájmu o národnostní enklávy ke srovnávacímu studiu etnických a národnostních skupin. I v německojazyčném akademickém kontextu není příliš známo, že to byl právě Emerich K. Francis, kdo během svých antropologických výzkumů v Americe tvůrčím způsobem propojil středoevropské bádání v oblasti „Sprachinselvekunde“ s metodologií anglosaské antropologie a přispěl tak ke zvláštní syntéze studia interetnických relací. Zejména jeho výzkumy kanadských Menonitů ze 40. let 20. století ukázaly, jakým směrem by se mohl výzkum národnostních enkláv meziválečného období dále metodologicky vyvíjet i v Evropě.

Ve druhém oddíle jsou zastoupeni autoři, kteří z našeho výběru dosáhli patrně nejvýraznějšího mezinárodního věhlasu. Hans Kohn, Karl W. Deutsch a s jistou výhradou i Eugen Lemberg patřili ve druhé polovině

20. století bezesporu k mezinárodně uznávaným klasikům v oblasti teorie nacionalismu. I z přetištěných ukázek vysvítá, jaký význam byl jimi kladen na zodpovězení otázky po stanovení objektivních kritérií národa, stejně jako na snahu o co analyticky nejpřesnější pojmové vymezení jakožto předpoklad zpřesnění či přímo formulování nové obecnější teorie. Za zdroj inovativnosti jejich myšlenek lze označit i již zmiňovaný interdisciplinární přístup, jehož prostřednictvím se jim dařilo tvůrčím způsobem provázat historii s politologií, sociologií s etnografií, germanistikou se slavistikou či literární vědou.

Podobně jako někteří čeští autoři usilovali ve své tvorbě o formulaci vztahu k „našim“ Němcům,¹⁰ řešili i mnozí německým jazykem píšící domácí badatelé ve svých textech vztah ke „svým“ Čechům. Často se tak dělo z hlediska odlišných předpokladů a kontextů, což v minulosti nejednou vedlo k oboustranným iritacím. K této tradici uvažování se váží studie, zahrnuté do posledního bloku. Tyto texty v mnohém naznačují onu zásadní proměnu uvažování o česko-německé koexistenci, resp. konfliktu, k němuž došlo ve druhé polovině 20. století v tvorbě některých německých badatelů z Čech. Pro oblast etnografie je nutno na předním místě vyzdvihnout životní dílo Georga Richarda Schroubka, pro oblast historie Ferdinanda Seibta. Viděno optikou těchto autorů, byly české země vnímány jako jazykově a etnicky smíšené území, nacházející se na periferii německojazyčné oblasti, ke které byly i částečně kulturně přiřazovány. Kulturní a jazyková specifická českomoravského prostoru byla v této interpretaci považována za obohacující prvek širšího středoevropského kontextu. To se zpětně projevovalo např. v některých zvláště zdejší etnografické práce nebo právě ve zvýšené frekvenci zájmu o etnickou problematiku a nacionalismus jako takový.

Bylo již naznačeno, že všichni autoři, jejichž stati byly zařazeny do této čítanky, projevovali po celý život jistou emotivní provázanost s českým (böhmisch) prostředím, kterou lze vypočítat i v jejich díle. K tematizaci kulturní příslušnosti českých zemí a jejich obyvatel se v určité podobě vraceli až do pozdního věku. Tyto návraty na sebe ale nemusely brát jen podobu akademického zájmu. V rozhovoru s vydavatelem této publikace vypověděl další, do této práce ovšem nezařazený, klasik teorie nacionalismu spjatý s českým prostředím, Arnošt Gellner (který po roce 1989 uskutečnil alespoň částečný návrat do Čech), že bylo výslovným přáním Karla Deutsche, aby jeho soukromá knihovna byla po jeho smrti deponovaná v jeho rodném městě Praze. Podobně Georg R. Schroubek se rozhodl odkázat svůj majetek

¹⁰ V období první republiky to byli zejména filozof Emanuel Rádl, historik Josef Pekař nebo žurnalista Ferdinand Peroutka.

(v okamžiku závěti se jednalo o přibližně 40 milionů Kč) Karlově univerzitě. Jedinou podmínkou bylo, že bude z těchto finančních prostředků vytvořen nadační fond, který bude spravovat univerzita a jehož úkolem bude podporovat výměnné pobyty českých a německých studentů, vysokoškolských pedagogů a eventuálně realizaci menších projektů z oblasti středoevropské etnologie. K tomuto záměru nakonec nedošlo z důvodu neschopnosti české strany adekvátně reagovat na přání a podněty donátora.¹¹ Fond byl posléze založen na Ludwig-Maximilianově univerzitě v Mnichově, kde pod názvem „Sonderfonds Östliches Europa – Erkundungen und Annäherungen“ vyvíjí již pátým rokem intenzivní činnost.¹²

* * *

Prvním autorem představovaného výběru je přední specialista na problematiku etnických enkláv meziválečného období **Walter Kuhn** (1903–1984). Kuhn sám pocházel z německého „jazykového ostrova“, který se nacházel ve východní oblasti rakouského Slezska s centrem v městečku Bílsko (Bielitz, dnešní Bielsko-Biala). I když tato část Slezska byla roku 1920 přičtena Polsku, orientoval se Kuhn i nadále na tradiční intelektuální centra zaniklé monarchie. Po studiu na technických univerzitách ve Vídni a ve Štýrském Hradci, které absolvoval v letech 1921–1927, zahájil u tehdy patrně nejvýznamnějšího představitele rakouské etnografie, Arthura Haberlandta, své druhé studium. Na Vídeňské univerzitě se tentokrát začal intenzivně věnovat etnografii a historii. U Haberlandta také roku 1931 promoval s prací, která již naznačovala hlavní předmět jeho budoucího zájmu, kterým se staly německé jazykové enklávy ve východní Evropě.¹³ Tato etnický, kulturně a jazykově specifická sídla se snažil se svými podobně orientovanými přáteli, z nichž se mnozí také posléze stali etnografy,¹⁴ osobně navštěvovat. Již jako student podal na základě svých terénních pobytů četné etnografické zprávy

¹¹ Dokumenty mapující tragiku tohoto případu se nalézají v archivu vydavatele.

¹² K činnosti Schroubkovy nadace podrobněji srov. http://www.schroubek-fonds.volkskunde.uni-muenchen.de/ueber_uns/index.html.

¹³ Srov. KUHN, W.: Die jungen deutschen Sprachinseln in Galizien: Ein Beitrag zur Methode der Sprachinselforschung. Münster 1930.

¹⁴ Podrobněji srov. PINWINKLER, A.: Walter Kuhn (1903–1983) und der Bielitzer „Wandervogel e.V.“. Historisch-volkscundliche „Sprachinselforschung“ zwischen völkischem Pathos und politischer Indienstnahme. In: Zeitschrift für Volkskunde 105 (2009), 8. 29–51.

o obyvatelích těchto lokalit, jejich kultuře a historii.¹⁵ Jeho terénní poznatky posléze vyústily do objemné sumarizační práce, ze které je převzata přetištěná ukázka v této publikaci. Jednalo se o objemnou monografii, která vzbudila v odborných kruzích pozornost okamžitě po svém vydání. Její úspěch vedl k povolání Kuhna na Vratislavskou univerzitu, a to dokonce bez tehdy obligatorního požadavku absolvování habilitačního řízení. Od roku 1936 zde Kuhn působil jako mimořádný profesor „německé etnografie a východoněmeckých menšin“ [Deutsche Volkskunde und ostdeutsches Volkstum].

Svojí studií o německojazyčných enklávách a o jejich vědecké reflexi Kuhn zamýšlel definitivně teoreticky i metodologicky ukotvit tzv. vědu o jazykových ostrovech [Sprachinselforschung]. V jejím rámci se v německy mluvících zemích od 20. let 20. století postupně profilovalo etnografické studium etnických enkláv [Sprachinselvölkerkunde,¹⁶ SIV] jako speciální etnografická subdisciplína. Na pomezí národopisu, geografie, rasových studií, jazykovědy, statistiky, demografie, sociologie, religionistiky a historie bylo deklarovaným předmětem tohoto studia „zkoumání německých národnostních ostrovů“ v zahraničí.

Kuhn spatřoval svůj úkol na jedné straně ve vydělení této nové disciplíny z obecné „vědy o němečtině“ [Deutschtumskunde] a na druhé straně v její specifikaci vůči dalším humanitním vědám, zejména etnografii [Volkskunde]. Jeho obsáhlá kniha ale měla ještě daleko širší aspirace. Měla se stát, jak to sám formuloval, „metodickou“ příručkou tohoto nového oboru. Prostřednictvím Kuhnova přetištěného textu lze alespoň dílčím způsobem nahlédnout na specifický způsob dobového uvažování o etnické problematice, který je výsledovatelný, byť s poněkud odlišnými akcenty, i v dalších středoevropských etnografických tradicích, včetně české. Ovšem na rozdíl od nich iniciovalo německé bádání o tzv. jazykových ostrovech, jak byly etnické enklávy tehdy nazývány, také teoretické diskuse, které se přímo dotýkaly problematiky etnických procesů, akulturace, asimilace, etnického převrstvování apod. Kuhnova monografie si tedy na jedné straně kladla za cíl tento způsob

¹⁵ Kuhnovy studie z této doby jsou roztroušeny v mnohých německojazyčných periodikách vycházejících v Polsku, Československu, Rakousku i Německu. K bibliografii jeho prací srov. WECZERKA, H.: Verzeichnis der Veröffentlichungen Walter Kuhns 1923–1978. In: Zeitschrift für Ostforschung 27 (1978), s. 532–554; TÝŽ: Verzeichnis der Veröffentlichungen Walter Kuhns seit 1979. In: Zeitschrift für Ostforschung 32 (1983), s. 169–172.

¹⁶ Obecněji byl tento badatelský přístup v německé literatuře označován jako „Sprachinselforschung“.

myšlení sumarizovat, na druhé ale i vytýčit směr jeho dalšího teoretického rozvoje a praktického využití.

I když se zájem o „zahraniční němečtinu“ od počátku 20. let ve zvýšené míře projevoval i v samotném Německu, zůstává faktem, že politická relevantnost „sprachinselforschungu“ vedla u tohoto badatelského zájmu k nadproporcionálnímu zastoupení etnografů pocházejících z oblastí tzv. zahraničního němečtiny. Někteří z nich, jako Kuhn sám, přímo pocházeli z enkláv, které stály v popředí zájmu SIV. Právě v těchto regionech středovýchodní Evropy byla nejvýrazněji pocítována potřeba formulovat novou ideologii, která by reagovala na územně politické změny z let 1918–1920. Není tedy náhoda, že mezi významnými badateli na tomto poli figurovala celá řada německých národopisců z Čech, Moravy i Slezska, mezi nimi i všichni tři nejvýznamnější představitelé německého akademického národopisu na pražské Německé univerzitě, Adolf Hauffen, Gustav Jungbauer a Josef Hanika. Ve třicátých letech mezi nimi dokonce převládl názor, že právě studium periferních oblastí, tedy německého pohraničí ČSR a národnostních enkláv v neněmeckém prostředí, náleží k hlavním specifikům německého národopisu v Československu.¹⁷

Za lingvistickým a etnografickým zájmem o národnostní enklávy stálo axiomatické přesvědčení, že v situaci jazykového ostrova lze přehledně a ve zhuštěné podobě pozorovat a studovat archaické společenské jevy,¹⁸ což již údajně v původní vlasti předků kolonistů není možné. Oblasti obydlené potomky německými dialekty hovořících kolonistů ze středozápadní Evropy byly tedy nejen považovány za národnostní oázy v moři cizorodého živilu, ale i za jakési „kulturní konzervy“. Proto zde byly za vhodný předmět národopisného studia shledávány též mizející formy staré tradice, k jejichž popisu docházelo v prostředí relativně přehledných, především vesnických společností.

* * *

Kuhnova monografie „Deutsche Sprachinsel-Forschung“, ze které je vzata úvodní ukázka, představuje pro tuto oblast vědeckého zájmu zcela zásadní práci. Z textu je patrné, jaký důraz autor kladl na ujasnění pojmového aparátu, což ho vedlo k potřebě vytříbení základní terminologie a tedy

¹⁷ Srov. např. JUNGBAUER, G.: Die deutsche Volkskunde in der Tschechoslowakei. In: Deutsche Volkskunde im Ausserdeutschen Osten. Berlin, Leipzig 1930, s. 1–25.

¹⁸ JUNGBAUER: tamtéž, s. 21.

i ke specifikaci adjektiva „německý“, které Kuhn chápal ve dvojím pojetí. Jednak jako označení „národní substance“ [Volk] a jednak jako označení národnosti ve státněpolitickém smyslu [Nation]. První pojem přitom označoval „společenství jazyka a krve“, tedy primordiální kategorii. Oproti tomu substantivum „Nation“ sloužilo k označení „svobodného společenství vůle s úsilím o existenci vlastního státu“. Poměr mezi těmito dvěma kategoriemi specifikoval Kuhn následovně: „Příslušnost k národní substancí je u určitého člověka dána věcnými danostmi, které jsou na jeho vůli nezávislé. Ani si jí nemusí být vědom, ba dokonce mu může být vlastní proti jeho vůli.“ Oproti tomu „nacionálnost“ [Nation] podle téhož autora „představuje jasně uvědomované žijící a vůli nesené společenství, které vyrostlo v průběhu vývoje z nejrůznějších kořenů“.

Již z těchto stručných citátů vyplývá, že badatelé, zabývající se etnickými enklávami v Kuhnově pojetí, se pokoušeli polemicky rozšířit v německé tradici tehdy ještě převládající neoromantické nahlížení národa. Popis a reflexi sledovaných pospolitostí prováděli z premisy jejich domnělé tradicionality a skutečné či zdánlivé izolovanosti, která byla stavěna do popředí zájmu a zároveň ceněna jako hodnota sama o sobě. Kuhnův inovativní přístup ale naznačuje, že statické pojetí, které u jiných autorů znemožňovalo studované „ostrovy“ vnímat jako kontaktní zóny dvou nebo více etnických skupin, nepředstavovalo jediné možné vyústění takto pojímaného bádání. Ostatně Kuhn sám přímo zdůrazňoval sociální dynamiku těchto etnických enkláv, což mu mimo jiné umožnilo rozpoznat význam interetnického aspektu v každodenním životě těchto lokalit, byť se ve svých analýzách ještě důsledně nevydal tímto směrem. Přes akcentuaci německy hovořícího obyvatelstva se v Kuhnově monografii ale objevují i odkazy na neněmecké „jazykové ostrovy“, včetně českých a slovenských. Rozpoznání nejednoznačné etnické příslušnosti obyvatel studovaných enkláv a jejich okolí vedlo navíc k nastolení otázky, „zda lze příslušnost k nějakému národu určit na základě věcných znaků nebo zda je závislá jen na osobní vůli jednotlivce“.

Z etnografického hlediska lze označit za inovativní i Kuhnovy antropogeograficky orientované úvahy, týkající se otázky, jak se v krajině projevuje etnicita určité populace. Tento způsob kladení otázek obracel pozornost k problematice lidského působení na přírodní prostředí, jeho přetváření a specifickou strukturaci v podmínkách relativně přehledných jazykových enkláv, tedy ve zřetelně užším kontextu, než jak bylo doposud obvyklé, kdy se uvažovalo v řádu celých kulturních areálů. Do popředí se zde dostával i fenomén hranice, která jakožto kulturně-etnický předěl začínala být vnímána jako legitimní předmět etnografického zájmu. Paralely tohoto myšlení

lze nalézt i u dalších představitelů dobové sudetoněmecké etnografie, např. u Gustava Jungbauera¹⁹ či Emila Lehmana,²⁰ v českém národopise kupříkladu u Jana Húska.²¹

I z tohoto důvodu je Kuhnova monografie – vedle jedné studie pražského profesora etnografie na Německé univerzitě Gustava Jungbauera²² – považována za „nejvýznamnější teoretický příspěvek ke studiu jazykových izolátů“ v německé etnologii.²³ Takovéto pozitivní hodnocení německou poválečnou etnografií jinak zatracovaného způsobu uvažování²⁴ vychází z přesvědčení, že některé postupy zavedené SIV v jistém ohledu anticipovaly poválečné studium interetnických procesů. Podobně kladně je v této souvislosti hodnocen přínos Sprachinselvekenskunde pro poválečnou etnolingvistiku.²⁵ Zcela zřetelnou, i když ne vždy deklarovanou stopu zanechalo toto německé meziválečné uvažování o etnických procesech ve všech východoevropských etnografiích. Za zvláštní studii by kupříkladu stál rozbor tematizace národnostních enkláv v české poválečné etnografii a jejich porovnání s německými vzory.

Vztaženo k české situaci je možno konstatovat, že se mladému Kuhnovi již na počátku 30. let 20. století podařilo to, k čemu česká etnografie bez nadsázky jen intuitivně směřovala po celý zbytek století. Přes silnou akcentaci českých jazykových enkláv se jí, na rozdíl od Kuhna, však nepodařilo vypracovat podobně zobecňující teoretické instrumentarium a kodifikovat

¹⁹ Srov. JUNGBAUER, G.: Staatsgrenze und Volkskunde. In: Zeitschrift für Volkskunde 40 (1930), s. 196–201.

²⁰ Srov. LEHMANN, E.: Volkskunde und Volksgrenze (unter besonderer Berücksichtigung der deutsch-tschechischen Grenzverhältnisse). In: Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung 1 (1937), s. 538–561.

²¹ Srov. HÚSEK, J.: Národopisná hranice mezi Slováký a Karpatorusy. Bratislava 1925.

²² JUNGBAUER, G.: Sprachinselvekenskunde. In: Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde 3 (1930), s. 143–150, 196–204, 244–256.

²³ SCHENK, A., WEBER-KELLERMANN, I.: Interethnik und sozialer Wandel in einem mehrsprachigen Dorf des rumänischen Banats. Marburg 1973, s. 3.

²⁴ Ke kritice SIV srov. WEBER-KELLERMANN, I.: Zur Frage der interethnischen Beziehungen in der „Sprachinselvekenskunde“. In: Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XIII/62 (1959), s. 19–47; WEBER-KELLERMANN, I., BIMMER, A. C.: Einführung in die Volkskunde/Europäische Ethnologie. Stuttgart 1985, s. 106 nn.; SCHENK, A.: Interethnische Forschung. In: BREDNICH, R. W. (vyd.): Grundriss der Volkskunde. Einführung in die Forschungsfelder der Europäischen Ethnologie. Berlin 1994, s. 335–352.

²⁵ Srov. REIN, K.: Religiöse Minderheiten als Sprachgemeinschaftsmodelle. Deutsche Sprachinseln täuferischen Ursprungs in den Vereinigten Staaten von Amerika. Wiesbaden 1977.

používanou odbornou terminologií. Patrně z tohoto důvodu byly některé přístupy německé „Sprachinselvolkskunde“ – přes jejich silnou dobově podmíněnou ideologičnost – v poválečném období dále rozvíjeny moderním bádáním o etnických procesech [Interethnik] a následně i tzv. mezikulturní komunikace. Jako příklad takovéto změny paradigmatu lze zmínit vývoj badatelského profilu jedné z nejvýznamnějších německých poválečných etnologů Ingeborg Weber-Kellermann. Sama Weber-Kellermann původně ještě vycházela z tradice výzkumu jazykových ostrovů, svým dílem ji však nejen kriticky završila,²⁶ ale zároveň udala i nový směr, kterým se dále v německé etnologii vyvíjelo studium kontaktních etnických smíšených oblastí.²⁷

Ač byl Kuhn, podobně jako mnozí jeho kolegové, od roku 1940 politicky organizován v NSDAP,²⁸ mohl v poválečném období poměrně záhy pokračovat v akademické kariéře v západním Německu. Již roku 1947 obdržel pověření přednášet etnografii na Hamburské univerzitě, roku 1955 získal profesuru pro „sídelní dějiny a výzkum národnosti, zejména ve východním Německu“ [Siedlungsgeschichte und Volkstumsforschung namentlich Ostdeutschlands] v hamburském Historickém semináři. Zde se až do svého odchodu do důchodu (1968) věnoval svému oblíbenému tématu, dějinám německé východní kolonizace.²⁹

* * *

Z duchovní tradice Sprachinselvolkskunde vyšel do jisté míry i další autor, který je zařazen do úvodní části publikace. Jedná se o **Emericha Klause Francise**³⁰ (1906–1994), rodáka z Jablonce nad Nisou s obzvláště pohnutým životním osudem. Na rozdíl od jiných německojazyčných specialistů na etnické enklávy zaměřil Francis svůj empirický výzkum na mimoevropské

²⁶ Srov. WEBER-KELLERMANN: Zur Frage der interethnischen Beziehungen (viz pozn 24). Od tohoto jejího programatického vystoupení lze datovat počátek masivní a dodnes nekončící kritiky, kterou SIV od německých kolegů sklídila a její nahrazování moderními přístupy tzv. studia interethnicity.

²⁷ Srov. WEBER-KELLERMANN, I.: Probleme interethnischer Forschungen in Südosteuropa. In: Ethnologia Europaea 1 (1967), s. 218–231.

²⁸ MÜHLE, E.: Für Volk und deutschen Osten. Der Historiker Hermann Aubin und die deutsche Ostforschung. Düsseldorf 2005, s. 265.

²⁹ Srov. např. KUHN, W.: Siedlungsgeschichte Oberschlesiens. Würzburg 1954; TÝŽ: Die deutsche Ostsiedlung in der Neuzeit, sv. I. Köln 1955, sv. II. Köln 1957.

³⁰ Své původní příjmení „Francis“, pod kterým publikoval v Československu, si změnil během kanadského exilu.

oblasti, zprvu na menonitské kolonie v kanadské provincii Manitoba, později na minoritní skupiny v USA a Africe. Díky nashromážděným datům se mu na teoretické úrovni dařilo komparovat zdánlivě radikálně odlišné společenské situace z oblastí těchto tří kontinentů.

Francis získal po studii práv, germanistiky, filozofie, pedagogiky, historie a etnografie na univerzitách v Innsbrucku, Münsteru a Praze³¹ místo asistenta v Německém zahraničním institutu [Deutsches Institut für Auslandskunde] v Münsteru, v jehož knižní řadě publikoval svoji první rozsáhlejší studii. Jednalo se o Francisovu disertaci, která byla věnována nejvýznamnějšímu teoretikovi tzv. bohemismu Bernardu Bolzanovi.³² Je jistě zajímavé, že v tomto institutu působil ve stejné době také Eugen Lemberg, další z autorů zařazených do tohoto sborníku, se kterým se zde Francis spřátelil, i když se dá předpokládat, že se znali již ze svých pražských studií a ze studentského spolku „Staffelstein“, jehož byli oba členy.³³ V Münsterském institutu měli oba mladí vědci možnost seznámit se s nejnovějšími trendy v oblasti německého výzkumu etnických enkláv, na který zde byl kladen zvláště velký důraz. Jak Francis, tak Lemberg se zde redakčně podíleli na realizaci knižní řady „Deutschtum und Ausland“ (Němectvo a zahraničí), v níž byly publikovány významné práce o Němcích žijících v cizině, mezi nimi i výše zmiňovaná Kuhnova monografie o tzv. jazykových ostrovech.

Po svém návratu do Čech v roce 1933 působil Francis jako šéfredaktor katolického periodika „Volkszeitung“, které bylo vydáváno v severočeském Varnsdorfu. V důsledku nepříznivého politického vývoje byl Francis nucen roku 1939 definitivně opustit svoji vlast, kde mu hrozilo pronásledování z rasových důvodů.³⁴ Přes Velkou Británii se na počátku druhé světové války dostal do kanadské provincie Manitoba, kde byl zprvu jakožto osoba německého původu (enemy alien) internován. Po dvou letech (1942) byl propuštěn a pracoval jako zemědělský pracovník na kanadském venkově. Během pobytu v Manitobě byl konfrontován s etnograficky zajímavým

³¹ Jednalo se o Německou univerzitu.

³² Srov. FRANZIS, E.: Bernard Bolzano. Der pädagogische Gehalt seiner Lehre. Zugleich ein Beitrag zur Geistesgeschichte des ostmitteleuropäischen Raumes. Münster 1933.

³³ O jejich dobrých vztazích svědčí poděkování „příteli a spolubojovníku“ Eugenu Lembergovi za pomoc při konečné úpravě své prvotiny, srov. FRANZIS: tamtéž, s. XIV. K Lembergovým názorům ohledně teorie nacionalismu se vyjadřoval i v některých svých pozdějších studiích.

³⁴ Ačkoli se Francis po celé meziválečné období hlásil k německonacionálnímu tábora, byl židovského původu.

světem místních menonitů, jejichž výzkumu se v následujících letech intenzivně věnoval.³⁵ Zejména v tomto kontextu se mu podařilo tvůrčím způsobem rozvinout některé přístupy středoevropské reflexe jazykových a etnických enkláv [Sprachinsselforschung] v tomto novém terénu a zároveň je obohatit o anglosaskou badatelskou tradici. Díky této šťastné souhře okolností se výzkum etnický definovaných skupin stal jednou z hlavních náplní jeho pozdější akademické práce. Vedle studia menonitských kolonií představovalo druhou významnou oblast jeho terénních výzkumů Nové Mexiko v USA, kde se od druhé poloviny 40. let a během let 50. zaměřil na španělsky hovořící autochtonní populaci. V 60. letech následovaly výzkumy v jižní a východní Africe.

Z hlediska akademické kariéry působil Francis zprvu jako docent sociologie a germanistiky na univerzitách v Manitobě, Novém Mexiku a Winnipegu. Mezi léty 1947–1958 byl řádným profesorem sociologie na univerzitě Notre Dame v USA. Od počátku 50. let ale začíná projevovat ve stále větší míře zájem o akademické dění ve Spolkové republice. Návazání kontaktů s německým akademickým prostředím posléze vyvrcholilo jeho povoláním na stoli sociologie na Ludwig-Maximilianovu univerzitu v Mnichově, kde působil od roku 1958 až do svého emeritování v roce 1974.³⁶ V Mnichově se stal jedním ze zakladatelů a předních představitelů Institutu pro sociálněvědní výzkum [Institut für sozialwissenschaftliche Forschung],³⁷ publikoval zde i dobovou kritikou ceněný informativní přehled o soudobém sociologickém myšlení.³⁸ Svým zájmem o etnickou problematiku inspiroval ale nejen soudobou německou sociologii,³⁹ jeho

³⁵ Srov. monografii, kterou mimo jiné vytěžil z těchto výzkumů FRANCIS, E. K.: *In Search of Utopia: The Mennonites in Manitoba*. Glencoe, Altona 1955.

³⁶ Francisovu bibliografii obsahuje práce: OHE, W. v. (vyd.): *Kultur-anthropologie. Beiträge zum Neubeginn einer Disziplin. Festgabe für Emerich K. Francis zum 80. Geburtstag*. Berlin 1987, s. 523–530.

³⁷ Srov. HENECKA, H. P.: Francis, Emerich K. In: BERNSDORF, W., KNOSPE, H. (vyd.): *Internationales Soziologenlexikon*, sv. 2. Stuttgart 1984, s. 251–253.

³⁸ Srov. FRANCIS, E. K.: *Wissenschaftliche Grundlagen soziologischen Denkens*. Bern, München 1957.

³⁹ Srov. LEPSIUS, M. R.: „Ethnos“ und „Demos“. Zur Anwendung zweier Kategorien von Emerich Francis auf das nationale Selbstverständnis der Bundesrepublik und auf die Europäische Einigung. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 38 (1986), s. 751–759; FISCHER, H.: In memoriam Emerich K. Francis (27.6.1906–14.11.1994). In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 46 (1994), s. 184–185.

dílo bylo recipováno i poválečnou německou etnologií.⁴⁰ I mimo německý jazykový prostor doznal Francis uznání především jako průkopník studia severoamerických etnických skupin, které od 40. let 20. století reflektoval z pozice „etnického pluralismu“, tedy v opozici proti tehdy v USA ještě převládajícím „asimilationistům“.⁴¹

Pro Francisovo teoretické myšlení je charakteristická snaha o propojení německojazyčné sociologické (Max Weber, Ferdinand Tönnies) a etnografické (Wilhelm H. Riehl, Sprachinselvölkerkunde) tradice s anglosaskými přístupy studia etnické problematiky (chicagská škola, Talcott Parsons). Z hlediska tohoto metodologického základu bylo jeho záměrem vypracovat teoretické instrumentarium „sociologie etnických celků“ (Soziologie der ethnischen Gebilde),⁴² zahrnující jak reflexi mezietnických vztahů,⁴³ tak obecnějších vztahů menšina–většina. Pro selektivnější rozlišení mezi etnickou a kulturní dimenzí konceptu národa navrhl pojmové kategorie „ethnos“ a „demos“, jimiž též pojmenoval reprezentativní výběr svých studií v německém jazyce, z něhož byla převzata přetištěná ukázka.

* * *

Také další z autorů, v Praze narozený **Hans Kohn** (1891–1971), dosáhl značného mezinárodního věhlasu. Pro mnohostrannost svých vědeckých zájmů je tento absolvent práv pražské Německé univerzity považován nejen za historika, ale i za politologa a filozofa. Podobně jako sudetoněmecký etnograf Gustav Jungbauer se během první světové války dostal do ruského zajetí, které strávil ve střední Asii. Nucený pobyt v tomto kulturně odlišném prostředí na něj měl, stejně jako na Jungbauera, „etnografizující“ vliv.⁴⁴ V následujících letech žil střídavě v Paříži a v Londýně, kde pracoval pro

⁴⁰ Srov. např. SCHENK, WEBER-KELLERMANN: *Interethnik und sozialer Wandel* (viz pozn. 23), s. 5.

⁴¹ Srov. HEINZ, M.: *Ethnizität und ethnische Identität. Eine Begriffsgeschichte*. Bonn 1993, s. 168.

⁴² Srov. FRANCIS, E. K.: *Einige Grundbegriffe zu einer Theorie der ethnischen Gebilde*. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie* 6 (1953/54), s. 91–103.

⁴³ Srov. FRANCIS, E. K.: *Interethnic Relations. An Essay in Sociological Theory*. New York, Oxford, Amsterdam 1976.

⁴⁴ Podobně jako Jungbauer publikoval Kohn ve 20. letech 20. století práce zabývající se středoasijskými tématy. Mezi nimi se zvláště vyjímá rozsáhlá monografie „Geschichte der nationalen Bewegung im Orient“ (Berlin-Grunewald 1928), ke které napsal velmi vstřícný úvod Karl Haushofer.

nejrůznější sionistické organizace. Důležitý aspekt formování jeho životní dráhy představovala skutečnost, že se od mládí otevřeně hlásil k židovskému původu.⁴⁵ Jeho sionistická orientace se důrazně projevila roku 1925, kdy se rozhodl vystěhovat do Palestiny. Roku 1934 ovšem opět změnil místo svého pobytu a přesídlil do Spojených států, kde zpočátku vyučoval moderní dějiny na Smith College v Northampton (Massachusetts), aby zde až do roku 1949 působil jako profesor. Poté odchází na City College of New York, kde se až do roku 1962 věnoval pedagogické a vědecké práci. Mimo to vyučoval i na dalších vzdělávacích institucích, kupříkladu na New School for Social Research a Harvard Summer School. Kohn je též řazen mezi přední spolupracovníky Foreign Policy Research Institute ve Philadelphii (Pennsylvania), kde také roku 1971 zemřel.⁴⁶

Skutečnost, že Hans Kohn patřil mezi velmi disciplinované a tvůrčí autory, dokládá jeho rozsáhlá publikační činnost, která zahrnuje více než třicet (!) knižních titulů.⁴⁷ Významné místo v jeho tvorbě zaujímá promyšlení vztahu jedince k nadindividuálním sociálním veličinám, mezi nimi k „jednotě citů, myšlenek a způsobu jednání“, které jsou podle něj charakteristické pro moderní nacionalismus. Ten v přetištěné ukázce diagnostikoval jako „v žádném případě přirozený jev“, nýbrž jako „zcela umělý produkt dějinného a duchovního vývoje“. Jako jeden z prvních teoretiků si položil otázku týkající se obecných konstitučních prvků národa a vyslovil myšlenku, že jeho existence se odvíjí od okamžiku (intersubjektivního) rozhodnutí pro národní jednotu. Ve svých studiích k tomuto tématu Kohn předložil kritický a zároveň analyticky hluboký rozbor dobového diskurzu o národě a nacionalismu,⁴⁸ čímž ovlivnil mnohé pozdější teoretiky.⁴⁹

Monografie, ze které je vzata přetištěná ukázka, patří bezesporu mezi ústřední knihy teorie nacionalismu. Kohn v ní již na počátku 40. let 20. století předznamenal moderní dekonstruktivistický způsob analýzy „nejvyššího skupinového vědomí“ soudobých industriálních společností, za který nacionalismus považoval. Patrně poprvé zde byly formulovány některé

⁴⁵ Srov. <http://findingaids.cjh.org//HansKohn02.html> (14. 03. 2012).

⁴⁶ Viz GUTMANN, E. E.: Hans Kohn (1891–1971). In: SKOLNIK, F., BERENBAUM, M. (vyd.): Encyklopaedia Judaica, second edition, vol. 12. Detroit aj., s. 262–263.

⁴⁷ Zajímavé informace o Kohnově životě a jeho bibliografii obsahuje práce: KOHN, H.: Living in a World Revolution. My Encounters with History. New York 1964.

⁴⁸ Srov. např. KOHN, H.: Nationalism. Its Meaning and History. Princeton 1955.

⁴⁹ K hodnocení Kohnova významu např. srov. HROCH, M.: Úvodem k čítance textů o nacionalismu. In: TÝŽ: Pohledy na národ a nacionalismus (viz pozn. 1), s. 9–23.

myšlenky, které se staly ideovými východisky pro četné následovníky, a které dnes patří ke kánonu konstruktivistické teorie nacionalismu. Nejde zde jen o jeho rozpoznání klíčového významu forem lidské komunikace a mobility pro jeho rozvoj, které dále rozvíjel zejména Karl Deutsch, ale i poukaz na jeho časovou determinaci („nacionalismus je nemyslitelný před vznikem moderního státu“) či zdůraznění jeho intersubjektivnosti.

Dnes nám již zní samozřejmě, jestliže čteme, že ideologie nacionalismu vyžaduje niterné sjednocení nespočetných miliónů, které se nikdy nemohou vzájemně poznat, či implikaci stavu, kdy „se politické hranice shodují s etnografickými a jazykovými“. Ve čtyřicátých letech 20. století bylo ale daleko běžnější zastávat primordialistická stanoviska a národy chápat jako odvěké kategorie, jakoby nadčasové statické jednotky. Podobně inovativní bylo Kohnovo dynamické pojetí nacionalismu, v němž zaznívají první náznaky některých v odborné literatuře později frekventovaných idejí, např. myšlenky, kterou dále rozvedl jiný klasik z českých zemí, Arnošt Gellner, o latentní existenci některých národů.⁵⁰ Produktivní se ukázala být též Kohnova interpretace symbolického významu jazyka pro formování nacionálního povědomí příslušníků určité skupiny. Za zásadní přínos do studia nacionalismu je dále považováno jeho dělení na občansko-liberální pojetí nacionalismu v prostředí západoevropských zemí a jeho pokrevně mýtické pojetí, které jím bylo primárně situováno do oblasti východní Evropy.⁵¹

* * *

Jiným pražským rodákem z představovaných autorů byl **Karl Wolfgang Deutsch** (1912–1992). Je jistě zajímavé, že po studiích na Německé univerzitě v Praze a následném pobytu v Londýně pokračoval ve studiích na české Karlově univerzitě, kde získal roku 1938 doktorský titul na Právnické fakultě. Spojení obou těchto akademických institucí jedním kurikulem nebylo tehdy vůbec běžné. Po Mnichovských událostech se rozhodl zůstat v USA, kde se v tuto pohnutou dobu shodou okolností právě nacházel se svojí manželkou. Svoji druhou akademickou kariéru v novém světě začal v Cambridge/Mass., kde záhy rozpoznal význam kybernetiky a matematiky pro sociální vědy.

⁵⁰ Srov. GELLNER, A.: Národy a nacionalismus. Praha 1993.

⁵¹ Inspirací k formulování tohoto dichotomického pojetí nacionalismu mu měl být zmínovaný čtyřletý pobyt v ruském zajetí během první světové války, kam se dostal jako voják rakousko-uherské armády. Srov. http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Kohn_Hans (12. 04. 2012).

V letech 1958–67 působil jako profesor na universitě v Yale, a od roku 1967 až do svého pensionování (1985) na Harvardské universitě.⁵²

Podobně jako u dalších autorů z této publikace, se dá i u Deutsche oprávněně předpokládat, že jeho zájem o teorii nacionalismu byl inspirován osobními zkušenostmi, které si s sebou nesl životem ze své středoevropské vlasti. Pro jeho bohatou publikační činnost byl příznačný interdisciplinární přístup a důraz na vyhodnocování kvantitativních dat.⁵³ Za jeho originální přínos je považováno rozpoznání významu komunikace obyvatel určitého teritoria pro vznik jejich nadindividuální identity. Pro rozvoj teorie nacionalismu byla v této souvislosti důležitá jeho disertace z roku 1953 „Nationalism and Social Communication“,⁵⁴ kterou otevřel nový pohled na výzkum nacionalismu z pozice komunikačních procesů.

Zařazená ukázka je vzata z bilančního svazku, ve kterém autor shrnuje své základní myšlenky k problematice nacionalismu a – jak je jím zdůrazněno v předmluvě – také k internacionalismu. Vedle nastolování otázky po obecných předpokladech asimilace je text zajímavý i z hlediska uvažování o nacionalismu v souvislosti s totalitními ideologiemi. Do této kategorie patří i dobová úvaha o důvodech (dočasné) úspěšnosti sovětského politického systému, kterou obsahuje závěr přetištěného textu.

* * *

Další z představovaných autorů, plzeňský rodák **Eugen Lemberg** (1903–1976), patřil v 60. letech minulého století mezi nejvýznamnější představitele teoretického uvažování o etnicitě a etnických skupinách v německojazyčné oblasti. Spolu s Francisem a etnologem Wilhelmem E. Mühlmannem je řazen k vrcholným představitelům německé etnosociologie,⁵⁵ jejíž předmět zájmu se kryl s bádáním o nacionalismu, resp. která byla chápána jako so-

⁵² Podrobnější údaje k Deutschovu životu srov. LEPSIUS, M. R.: In memoriam Karl W. Deutsch (21. 7. 1912–1. 11. 1992). In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 45 (1993), s. 176–178.

⁵³ Z jeho bohaté bibliografie k tématu např. srov. DEUTSCH, K. W.: *Political Community at the International Level. Problems of Definition and Measurement*. Garden City/NY 1954; TÝŽ: *Nationenbildung – Nationalstaat – Integration*. Düsseldorf 1972.

⁵⁴ TÝŽ: *Nationalism and Social Communication. An Inquiry into the Foundations of Nationality*. New York 1953.

⁵⁵ Srov. FRANCIS, E. K.: *Lembergs Beitrag zur soziologischen Volkstheorie*. In: SEIBT: *Lebensbilder zur Geschichte* (viz pozn. 7), s. 45.

ciologie etnický podmíněných fenoménů. Lemberg je navíc považován za jednoho z předních teoretiků sudetoněmeckého hnutí ve Spolkové republice a za hlavního představitele západoněmeckého bádání o východu, tzv. Ostforschung. Ve své pozdní tvorbě projevil zájem i o analýzu obecných struktur ideologických systémů a jejich antropologických funkcí.⁵⁶ Za ústřední téma jeho vědecké práce je ale možné označit v různých obměnách vystupující problematiku nacionalismu, který se snažil – řečeno s Miroslavem Hrochem – zavést jako jeden z prvních evropských badatelů do odborné diskuze jako hodnotově neutrální pojem vědecké analýzy.⁵⁷

Po studiích germanistiky, slavistiky a dějin na pražské Německé univerzitě, kde mezi jeho učitele patřili mimo jiné historikové Eduard Winter a Erich Gierach, germanista August Sauer a etnograf Adolf Hauffen, promoval roku 1927 prací o českoněmeckém protonárodopisci Josefu Georgovi Meinertovi.⁵⁸ V letech 1930–1934 absolvoval dlouhodobou stáž v Německém zahraničním institutu v Münsteru [Deutsches Institut für Auslandskunde], kde se seznámil s dobovými přístupy tzv. Sprachinselforschung. Lemberg v tomto ohledu oceňoval zejména Kuhnovu monografii o jazykových enklávách a již ve 30. letech ji navrhl využít nejen pro potřebu tzv. pedagogického národopisu, ale i v rámci tzv. sudetoněmeckého lidového vzdělávání.⁵⁹ Ve stejném období obrátil svoji pozornost i k teoretičtější orientovaným tématům, zejména k dekonstruktivistické analýze procesu, který byl označován jako „národní obrození“. Také jeho pozdější rozbory nacionalismu jakožto společenského fenoménu se odvíjely od hnutí „risorgimento“, jehož prvotní analýzu provedl na příkladu českého tzv. národního obrození.⁶⁰ Jakési předběžné shrnující vyústění těchto Lembergových úvah představuje historické srovnání etnické emancipace v Holandsku a v Čechách.⁶¹

⁵⁶ Zejm. srov. LEMBERG, E.: *Anthropologie der ideologischen Systeme*. Weinheim 1977.

⁵⁷ HROCH: Úvodem k čítance textů (viz pozn. 49), s. 16. K hodnocení Lembergova přínosu ke studiu nacionalismu Miroslavem Hrochem dále srov. TÝŽ: *Eugen Lembergs „Nationalismustheorie“*. In: *Bohemia* 45 (2004), s. 1–11.

⁵⁸ LEMBERG, E.: *Grundlagen des nationalen Erwachens in Böhmen. Geistesgeschichtliche Studie, am Lebensgang Josef Georg Meinerts (1773–1844) unternommen*. Reichenberg 1932.

⁵⁹ Srov. LEMBERG, E.: *Erzieher und Grenzlandaufgabe*. In: *Der Sudetendeutsche Erzieher* 1 (1939), s. 105–106, zde 106.

⁶⁰ K přehledu Lembergových prací srov. *Schriftenverzeichnis Eugen Lemberg. Zusammenge stellt von Hans und Margret Lemberg unter Mitarbeit von Michael Neumüller*. In: SEIBT: *Lebensbilder zur Geschichte* (viz pozn. 7), s. 279–300.

⁶¹ LEMBERG, E.: *Wege und Wandlungen des Nationalbewußtseins. Studien zur Geschichte der Volkwerdung in den Niederlanden und in Böhmen*. Münster 1934.

Koncem roku 1939 se Lemberg stal ředitelem Učitelského ústavu v Liberci, od léta roku 1941 však již sloužil v německé armádě a k vědecké práci se vrátil až téměř po deseti letech, která strávil na frontě, v americkém zajetí a ve zmatcích prvních poválečných let v rozvráceném Německu. Na počátku padesátých let se mu podařilo dosáhnout profesury pro obor sociologie a vzdělávání na „Hochschule für internationale pädagogische Forschung“ ve Frankfurtu nad Mohanem. Mimo univerzitní prostředí patřil k zakládajícím členům jak Herderovy učené společnosti [Johann-Gottfried-Herder-Forschungsrat], tak mnichovského Collegia Carolina.⁶² Cílem prvé instituce bylo iniciovat a koordinovat vědecký zájem o východoevropské národy a zároveň mapovat podíl Němců na kultuře a historii východoevropských zemí; Collegium Carolinum bylo v podobném duchu zaměřeno přímo na studium historie a kultury českých zemí a v menší míře i Slovenska.

Přetištěná ukázka je vzata z dvoudílné monografie věnované problematice nacionalismu, kterou je možné označit za Lembergovo základní dílo k tomuto tématu. V této sumarizační práci si mimo jiné položil otázku, co dělá z národů národy, přičemž odpověď hledal v národotvorné ideologii, jejímž výsledkem je vytvoření kolektivní představy o „jediném systému hodnot a norem, který této stejnosti propůjčuje osobitý hodnotový důraz a zavazující charakter“. „Tato ideologie,“ jak dále poznamenal, „je to primární a podstatné, znaky jsou jen pomocné prostředky, pomocí nichž dochází k orientaci.“ Samotný předmět analýzy, nacionalismus, definoval jako „teorii integrace velkých skupin nebo společností“. Při jeho specifikaci ale došel k závěru, že se jedná o „ideologii, která je v různých dobách zaměřená na různá kritéria“.

Jak již bylo řečeno, ve svém životním díle směřoval k formulování obecné „komplexní teorie národa a nacionalismu“. V nejširším smyslu slova chápal nacionalismus jako „intergrační sílu“ [Integrationskraft], která určujícím způsobem formuje skupiny do společenských jednotek a iniciuje mezi jejich členy specifické kulturní projevy. Nacionalismus mu byl zároveň charakteristickým znakem určité epochy, která „přála“ transformaci etnických skupin v národy. Úkol „sociologie nacionalismu“, jejíž vznik hodlal svými studii podnítit, pak podle Lemberga spočíval ve stanovení zákonitostí národotvorných procesů.⁶³

⁶² K podrobnějším informacím o Lembergově životě srov. LEMBERG: Ein Leben in Grenzzonen (viz. pozn. 7); JILEK, H.: Das Lebenswerk Eugen Lembergs. In: SEIBT: Lebensbilder zur Geschichte (viz. pozn. 7), s. 17–30.

⁶³ K podrobnějšímu hodnocení Lembergovy teorie nacionalismu srov. FRANCIS: Lembergs Beitrag (viz. pozn. 55); HROCH: Eugen Lembergs „Nationalismustheorie“ (viz.

* * *

Jako syn Eugena Lemberga přišel **Hans Lemberg** (1933–2009) na svět sice v německém Münsteru, kde byl jeho otec, jak již bylo uvedeno výše, počátkem 30. let na dlouhodobém studijním pobytu, první léta svého života ovšem strávil v Praze a následně v Liberci, kam se rodina přestěhovala za válečných let. V roce 1945 musel jako dvanáctiletý chlapec Čechy opustit, z hlediska své profesní orientace jim však zůstal do značné míry věrný po celý život. Po studiích východoevropských dějin, germanistiky a slavistiky mimo jiné v Berlíně, ve Vídni a v Marburgu se v 60. letech vrací na jeden rok jako stipendista do Prahy, aby zde pracoval na monografii o Karlu Kramářovi. Po habilitaci se roku 1973 stal profesorem východoevropských dějin nejprve na Düsseldorfské univerzitě, roku 1981 byl pak povolán na univerzitu v Marburgu, kde působil až do konce své univerzitní kariéry v roce 1998. Podobně jako jeho otec, Ferdinand Seibt a Georg Schroubek byl i Hans Lemberg aktivním členem Herderovy učené společnosti a Collegia Carolina.⁶⁴

I když se Hans Lemberg věnoval zdanlivě výhradně historickým tématům, lze jeho způsob myšlení označit v mnohém ohledu za „etnologizující“. Základní pilíř, na kterém spočívá většina jeho studií, totiž představuje srovnávací perspektiva, pomocí které Lemberg usiloval o reflexi odlišných forem života a způsobů myšlení. Z tohoto důvodu byl jeho zájem orientován na motivy kolektivního chování kulturně a jazykově odlišných populací, které by bylo možno prostorově nejčastěji situovat na jih a východ Evropy. Takto jsou pojaty jeho studie o politických hranicích, nucených migracích, etnickém převrstvování nebo o problematice soužití většiny a menšiny v rámci společného státně-politického celku.

Návaznost na meziválečnou tematizaci jazykových hranic [Sprachinselvolkskunde] lze v jeho tvorbě vysledovat zejména tam, kde uvažuje o problematice související s etnickou hranicí. Lembergův text doplňuje příspěvek Waltra Kuhna v tom smyslu, že se věnuje způsobu likvidace oněch etnických enkláv i jinak definovaných minorit ve střední a jihovýchodní Evropě, pro jejichž studium chtěl Kuhn etablovat specifické badatelské instrumentarium.

pozn. 57). Ke kritice Lembergových národovědeckých postojů v jeho díle srov. HAHNOVÁ, E., HAHN, H. H.: Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání. Praha 2002, s. 102 nn.

⁶⁴ K dalším podrobnostem z jeho života srov. SEIBT, F., HOENSCH, J. K., FÖRSTER, H., MACHILEK, F., MAREK, M. (vyd.): Mit unbestechlichem Blick ... Studien von Hans Lemberg zur Geschichte der böhmischen Länder und der Tschechoslowakei. Festgabe zu seinem 65. Geburtstag. München 1998, s. IX–XIII.

* * *

Další ze zařazených autorů, sociolog **Karl Valentin Müller** (1896–1963), byl rodákem ze severočeských Podmokel. Za vzděláním se Müller vypravil do nedalekého Saska, kde navštěvoval již gymnázium a od roku 1918 i studium germanistiky, státní vědy a dějin na Lipské univerzitě. Po promoci roku 1922 působil jako učitel na různých místech v Sasku, přičemž se dále snažil pokračovat ve vědecké činnosti. Již jeho publikace z tohoto raného období⁶⁵ inklinují k nově se formujícímu oboru, který pod dnes poněkud zavádějícím názvem „sociální antropologie“ [Sozialanthropologie] subsumoval tuto variantu antropologie jako „hraniční vědu mezi sociologií a biologickou antropologií, která má na zřeteli biologicky rozdílné podklady všech sociálních jevů vzhledem k jejich vzájemné interakci“. S její pomocí se z hlediska „české situace“ snažil formulovat obecnější „sociálně biologické zákonitosti“ ve vývoji národů. Jak bude ještě níže naznačeno, Müller byl přesvědčen, že mu tato nová věda umožňuje exaktně dokázat tezi, že Češi jsou – „biologicky“ viděno – národem „převážně germánského původu“.

Jako mladý odborník na konjunkturálně se rozvíjející rasově-biologizující problematiku se Müller roku 1936 úspěšně habilitoval na Lipské univerzitě.⁶⁷ O rok později vstoupil do NSDAP,⁶⁸ což jen uspíšilo jeho další akademickou kariéru: roku 1938 se v Lipsku stává soukromým docentem sociální antropologie a v následujícím roce je jmenován mimořádným profesorem na drážďanské Technische, kde se zároveň stává vedoucím Sociologického semináře. Od roku 1941 působí na pražské Německé Karlově univerzitě,⁶⁹ zpočátku jako mimořádný, od roku 1942 jako řádný profesor sociální antro-

⁶⁵ K jejich přehledu srov. Biogramme der Mitglieder der Historischen Kommission der Sudetenländer im Gründungsjahr 1954. Zpracováno FRANZEN, E. K., PEŘINOVÁ, H. s doplňky od Roberta Lufta, s. 32–34, <http://www.collegium-carolinum.de/fileadmin/Publikationen/BioLex/HKS-Gruendungsmitglieder-Biogramme.pdf> (06. 04. 2012).

⁶⁶ Kupříkladu již roku 1926 publikoval (společně s Martinem Springerem) v Drážďanech spis „Volk, Stand, Rasse. Ein Versuch gemeinverständlicher Darstellung rassebiologischer Themen“.

⁶⁷ Téma jeho habilitačního spisu, který byl v roce 1935 knižně vydán v Mnichově, znělo: „Der Aufstieg des Arbeiters durch Rasse und Meisterschaft“.

⁶⁸ Srov. Biogramme der Mitglieder (viz pozn. 65).

⁶⁹ Oficiální německý název univerzity zněl od 2. srpna 1939 „Deutsche Karls-Universität“. Podrobněji k tomuto tématu srov. MÍŠKOVÁ, A.: Německá (Karlova) univerzita od Mnichova k 9. květnu 1945. Praha 2002.

pologie v nově založeném Institutu sociální antropologie a národní biologie [Institut für Sozialanthropologie und Volksbiologie].⁷⁰ V tomto období již platil za „předního představitele a aplikátora nacionálně socialistické rasové nauky v českých zemích“. ⁷¹ V jejím rámci proslul především výzkumy podílu tzv. počestěných Němců na českém národě. Na rozdíl od některých sudetoněmeckých kolegů, kteří také tematizovali tzv. výzkum „zaniklé německé krve v česko-moravském prostoru“ [Blutvermischungsforschung], jako např. Franze J. Beraneka,⁷² se ale přednostně nevěnoval výzkumům již zaniklých (tedy počestěných) německých enkláv, ale obracel svoji pozornost na český národ jako celek.

Přetištěný text do jisté míry rekapituluje některé základní myšlenky Müllerových předválečných a válečných názorů na česko-německé vztahy a mezietnické soužití, které jsou však vsazeny do nového poválečného kontextu. I když se zde pokusil svoji původní nacionalistickou dikci poněkud oprostít od nejkřiklavějších stereotypů, je i v tomto textu, byť v poněkud umírněnější formě, zřetelně rozpoznatelný tenor jeho dřívější argumentace, spočívající v přesvědčení o proměně „výkonnostního profilu“ českého národa změnou jeho „biologické struktury“ v důsledku rasového promíšení s Němci.⁷³ Argument o „okolnostmi podmíněném pokrevním spojení Němců a Čechů“ mu tentokrát posloužil k relativizaci mezietnických rozdílu a tím i k poukázání na nesmyslnost tragického vyústění česko-německé koexistence v českých zemích: „Biologicky vzato je tedy dnešní český národ, stejně jako dnešní sudetští (a vídeňští) Němci, spřízněným homogenním obyvatelstvem podobným rodině, které spolu dalekosáhle splynulo a vykazuje tělesné i duševní rysy vlastní oběma stranám, aniž by bylo možno vést mezi oběma národy nějakou ostrou hranici.“

Na tomto místě je však třeba i připomenout, že některé Müllerovy dřívější vývoody byly, jak to sám formuloval, vysloveny v částečné opozici proti

⁷⁰ Podrobněji srov. LOZOVIUK, P.: Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen. Leipzig 2008, s. 210 nn.

⁷¹ Srov. <http://www.bohemistik.de/bskizzen.html> (1. 3. 2004).

⁷² Z jeho prací na toto téma např. srov. BERANEK, F. J.: Neuzzeitliche Deutschenstellungen im tschechischen Sprachgebiet. In: Volksforschung 5 (1941), s. 10–23; TÝŽ: Neuzzeitliche Deutschenstellungen in Böhmen und Mähren. In: Deutsche Volksforschung in Böhmen und Mähren 3 (1944), s. 23–36.

⁷³ Srov. např. MÜLLER, K. V.: Zur Rassen- und Volksgeschichte des böhmisch-mährischen Raumes. In: HEISS, F. (vyd.): Das Böhmen- und Mährenbuch. Volkskampf und Reichsraum. Prag aj. 1943, s. 127–134.

„tvrzením rasových vědců štábů SS“, čímž chtěl naznačit, že se jeho teorie dají interpretovat i jako relativizace etnických, kulturních a „biologických“ rozdílů mezi Čechy a sudetskými Němci. Podobně jako některým dalším německým etnografům z Čech mu tato perspektiva umožnila argumentovat, že Češi z tohoto důvodu nepatří mezi „méněcenné rasy“ a mají proto právo obývat spolu s Němci oblast střední Evropy.⁷⁴ Zároveň však jedním dechem dodával, že ony pozitivní sklony a vlastnosti českého národa, které jako antropolog hledal a chtěl exaktně uchopit, jsou odvoditelné z kulturního a „biologického“ působení Němců na Čechy. Dokonce i samotnou etnogenezi českého národa odvozoval z tvůrčího spojení „germánské“ a „slovanské“ kulturní a „biologické“ komponenty, přičemž germánská složka byla v jeho očích vždy dávající, slovanská přijímající. Moderní český národ se podle jeho názoru etabloval z „německo-slovanského smíšeného kmene na česko-moravské půdě“ pod vlivem německého osvícenství a romantismu. Prostřednictvím této svérázné teze o zformování českého národa, který v jeho interpretaci vykrytalizoval teprve v důsledku spojení „germánských prvků“ se „slovanským dědictvím“, bylo možno argumentovat, že to byl právě „germánský vliv“, který rozhodl o záchraně českého etnika „před zánikem a rozplynutím ve velkém německém říšském národě“.

Existenci moderního českého národa tedy považoval za výsledek působení německého myšlení (Herder a jiní) na českomoravský „biologický“ substrát, tedy za produkt „sociálně-biologického procesu“. Müllerova nacionální díkce vedla nejen k řadě absurdních tvrzení, ale také k některým myšlenkovým nedůslednostem. Kupříkladu když vydával etnickou a jazykovou asimilaci menších národností do německojazyčného společenství habsburské monarchie za zcela přirozený a logický proces a když naproti tomu pojímal jím kritizovaný proces „začleňování“ sudetských Němců do českého národa meziválečného období za násilný a proto nepřirozený akt. Müllerův text reprezentuje v předloženém výběru sudetoněmeckou nacionální perspektivu pro hodnocení česko-německých vztahů.⁷⁵ Její základní premisy byly

⁷⁴ V tomto smyslu by se jeho vývody daly chápat jako polemika s názory, že Čechy je třeba jakožto příslušníky cizí rasy ze střední Evropy vystěhovat či jinak „eliminovat“. Srov. též LOZOVIUK: Interethnik im Wissenschaftsprozess (viz pozn. 70), s. 229 nn.

⁷⁵ Poměrně bohatou akademickou kariéru absolvoval Müller ještě i v poválečném období ve Spolkové republice. Další informace k Müllerovu životu a dílu podrobněji srov. KUBU, E.: „Die Bedeutung des deutschen Blutes im Tschechien“. Der wissenschaftspädagogische Beitrag des Soziologen Karl Valentin Müller zur Lösung des Problems der Germanisierung Mitteleuropas. In: Bohemia 45 (2004), s. 93–114; Biogramme der

v minulosti podrobeny rozsáhlé kritice,⁷⁶ v jejímž světle je možné mnohé Müllerovy názory označit nejen za překonané, ale přímo za nevědecké. Texty podobného typu ale přesto náleží do dějin uvažování o česko-německém soužití a to nejen z hlediska mapování dějin vědy, ale i z důvodu, že po dlouhá léta nacházely odezvu mezi členy některých uskupení sudetoněmeckých vyhnanců a jistou relevanci vykazují dokonce i dodnes.⁷⁷

* * *

Třetím pražským rodákem z vybrané skupiny autorů je **Georg Richard Schroubek** (1922–2008). Jak naznačuje přetištěná ukáзка, Schroubek se ve svých textech často vracel k tématu svého rodiště a místa intenzivně prožívaného dětství a mládí. Praha pro něj nepředstavovala jen objekt akademického zájmu, nýbrž také intimně osobní téma,⁷⁸ jehož pojednání sice vždy nějak korespondovalo s jeho profesí etnografa, ale zároveň ji i přesahovalo.⁷⁹ Na rozdíl od německých autorů, jejichž dílo Schroubek analyzuje ve svém textu, jím Praha nebyla vnímána jako ono „monstrózní“ velkoměsto, které pro mnohé jeho německé krajany neslo „rys vampirismu“, ono „strašné, cizí, nebezpečné město, jehož děsivost, cizota a nebezpečnost vrcholila tím, že to bylo město české“. Praha mu naopak byla rodným místem, se kterým se cítil být po celý život svázán a které upřímně miloval.

Schroubek patřil k oné nešťastné generaci mladých Němců, kteří byli nuceni okamžitě po ukončení středoškolského studia (1940) narukovat do armády a po léta se účastnit vojenských událostí, které přinášela druhá svět-

Mitglieder (viz pozn. 65), s. 32–34; MÜLLER, L.: Bibliographie der Schriften von Dr. phil. habil. Karl Valentin Müller. Nürnberg 1961; Specht, K. G.: Nekrolog auf Karl Valentin Müller. In: Kölner Zeitschrift für Soziologie 15 (1963), s. 781–783; LOZOVIUK: Interethnik im Wissenschaftsprozess (viz pozn. 70), s. 210 nn.

⁷⁶ WOLF, H. F.: Karl Valentin Müller, ein Scharlatan der Rassenlehre auf dem Lehrstuhl einer westdeutschen Hochschule. In: Wissenschaftliche Zeitschrift 11/5 (1962), s. 1047–1056; KUBU: Die Bedeutung des deutschen Blutes (viz pozn. 75).

⁷⁷ Jedná se o uskupení jako např. Wittikobund ve Spolkové republice Německo. K dozvuku Müllerových názorů v ČR srov. internetové periodikum „Náš směr“, kde vychází některé jeho texty z válečného období v českých překladech, např.: <http://nassmer.blogspot.de/2012/02/nemecke-zivotni-proudy-ve-zvestupu.html> (23. 11. 2011).

⁷⁸ Srov. Prag und noch einmal Prag (viz pozn. 8).

⁷⁹ Georg Schroubek inicioval například založení měsíčníku „Prager Nachrichten“, byl i prvním vydavatelem tohoto periodika, které se obracelo na pražské Němce, žijící mimo své rodiště.

tová válka. Schroubek měl v této situaci svým způsobem ale zároveň i štěstí, neboť byl přidělen k týlovým jednotkám, které po dlouhé měsíce pobývaly v relativně klidné oblasti jižní Ukrajiny. Zde byla jeho „protoetnografická“ duše fascinována světem východoslovanského venkova, což ho vedlo k zájmu o místní realie a jazyk. Jeho znalosti ruštiny, kterou si byl schopen na základě češtiny rychle osvojit, mu měly být výrazně nápomocny v pozdějším sovětském zajetí. Kromě projevů tzv. lidové kultury upoutalo zde jeho intenzivní, a jak se později ukázalo, celoživotní zájem, též pravoslaví. Etnografická reflexe lidové kultury a zbožnosti patřila vedle dějin českoněmeckého národopisu, studia národnostních stereotypů a problematiky antisemitismu k jeho hlavním odborným zájmům.

Po studiu etnografie, historie a germanistiky na Ludwig-Maximilianově univerzitě v Mnichově v první polovině 60. let zde roku 1968 promoval prací z oblasti religiozní etnografie.⁸⁰ Od roku 1967 do roku 1984 působil jako docent německé a srovnávací etnografie na místním stejnojmenném institutu [Institut für deutsche und vergleichende Volkskunde].⁸¹ Ale již o několik let dříve byl vybrán zakladatelem tohoto pracoviště, posledním ordinářem německé etnografie na pražské Německé univerzitě, Josefem Hanikou, za administrátora tohoto institutu a následně za jeho posledního odborného asistenta, neboť Hanika vzápětí zemřel (1963). Podobně jako jiní, ve Spolkové republice Německo působící Schroubekovi krajané se i on angažoval v akademických institucích, které stavěly do popředí svého zájmu výzkum českých či obecněji východoevropských zemí, zejména v Collegiu Carolinu a Herderově naučné společnosti.⁸²

⁸⁰ Srov. SCHROUBEK, G. R.: Wallfahrt und Heimatverlust. Ein Beitrag zur religiösen Volkskunde der Gegenwart. Marburg 1968.

⁸¹ Toto pracoviště bylo roku 2003 přejmenováno na Institut pro etnografi/evropskou etnologii (Institut für Volkskunde/Europäische Ethnologie).

⁸² K podrobnějším životopisným datům a profesní kariéře Georga R. Schroubeka srov. GERNDT, H.: Epitaph für Georg R. Schroubek, <http://www.schroubek-fonds.volkskunde.uni-muenchen.de/aktuelles/news/epitaph/index.html>; TÝŽ: „... an der Korrektur nationaler Präjudize mitzuwirken“. Zu Georg R. Schroubeks 70. Geburtstag. In: Von der Zborovská třída zur Ludwigstraße. Festgabe für Georg R. Schroubek zum 70. Geburtstag. München 1992, s. 105–111; LOZOVIUK, P.: Böhmisches Volkskunde. Zur Bestandsaufnahme einer Fachtradition, die es niemals gab. In: SCHROUBEK, G. R.: Studien zur böhmischen Volkskunde. Herausgegeben und eingeleitet von Petr Lozoviuk. Münster 2008, s. 7–26; Prag und noch einmal Prag (viz pozn. 8); HEMMERLE, R. u. M.: Dem Begründer und ersten Herausgeber unserer Zeitschrift zum 60. Geburtstag. In: Prager Nachrichten XXXIII (1982), s. 1–4; Volkskundler in und aus Bayern heute

Přetištěná ukázka ze Schroubekovy tvorby patří do skupiny textů,⁸³ v nichž se věnoval problematice vzniku a společenskému fungování etnických podmínených stereotypů. Toto téma se snažil uchopit především prostřednictvím analýzy dvou příkladů, jednak pohledem na stereotypizaci středoevropských židů a jednak z pozice česko-německých představ o tom druhém. Z první skupiny je třeba zmínit především jeho etnologickou reflexi tzv. rituální vraždy,⁸⁴ ze druhé přetištěnou ukázkou, v níž se rozhodl reflektovat problematiku nacionálního stereotypu na základě rozboru děl krásné literatury. Pojímání regionální beletrie jako specifického typu etnografické informace by bylo možno nalézt i v jeho dalších studiích, zejména v těch, v nichž tematizoval tzv. grenzlandromán, který programově zneužíval existenci etnických odlišností a zveličoval společenské napětí, které jimi bylo vyvoláváno.⁸⁵

Od Schroubekova vědeckého odkazu nelze oddělovat jeho lidský rozměr. Již bylo zmíněno, že v posledních letech svého života inicioval vznik soukromé nadace, jejímž cílem je napomáhat odbourávání etnických předsudků v první řadě mezi příslušníky českého a německého národa, a tuto nadaci finančně zajistil. Pro jeho celoživotní přístup ke složitým česko-německým vztahům a obecněji pro jeho vnímání dějinného balastu, který se nakupil mezi středoevropskými národy, bylo příznačné, že požadoval, aby se každý ze zúčastněných nejprve snažil – jak to sám vyjádřil v přetištěném textu – „zametát před svým vlastním prahem“. Neboť teprve kritická reflexe vlastní kolektivní minulosti podmiňovala v jeho očích vznik a trvání etnickou nenávisť nezatížených vztahů pro budoucnost.

(bearbeitet von Eva Heller). Würzburg, München, Wien 1985, s. 41; BROUČEK, S., JEŘÁBEK, R. (vyd.): Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, sv. 1: Biografická část. Praha 2007, s. 196.

⁸³ K bibliografii Schroubekových prací srov. HARVOLK, E.: Bibliographie Georg R. Schroubek 1950–1990. In: Von der Zborovská třída zur Ludwigstraße. Festgabe für Georg R. Schroubek zum 70. Geburtstag. Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde (Separatdruck). München 1992, s. 193–197.

⁸⁴ Např. srov. SCHROUBEK, G. R.: Zur Tradierung und Diffusion einer europäischen Aberglaubensvorstellung. In: ERB, R. (vyd.): Die Legende vom Ritualmord. Zur Geschichte der Blutbeschuldigung gegen Juden. Berlin 1993, s. 17–24; TÝŽ: Zur Kriminalgeschichte der Blutbeschuldigung. „Ritualmord“-Opfer und Justizmordopfer. In: Monatsschrift für Kriminologie und Strafrechtsreform 65 (1982), s. 2–17; TÝŽ: Der „Ritualmord“ von Polná. Traditioneller und moderner Wahnglaube. In: ERB, R., SCHMIDT, M. (vyd.): Antisemitismus und jüdische Geschichte. Studien zu Ehren von Herbert A. Strauss. Berlin 1987, s. 149–171.

⁸⁵ Srov. HARVOLK: Bibliographie Georg R. Schroubek (viz pozn. 83).

* * *

Poslední z řady představovaných autorů, historik a bohemista **Ferdinand Seibt** (1927–2003), se narodil ve Střížovicích na Litoměřicku. I když za jeho celoživotní specializaci lze označit dějiny českého a středoevropského středověku, věnoval se také dějinám moderním, se zvláštním akcentem na dějiny české a československé. Roku 1964 se habilitoval pro období středověkých a novověkých dějin prací o husitské revoluci, aby se o pět let později stal profesorem historie na univerzitě v Bochumi. Seibt je autorem dvou desítek knih a mnoha studií, v nichž se mimo jiné postupně propracoval k oboustranně kritické reflexi česko-německé koexistence.⁸⁶ Vedle práce na univerzitě byl profesně vázán na výzkumné centrum orientované na kulturně historické studium českých zemí Collegium Carolinum v Mnichově, jehož byl vedoucím od roku 1980 až do své smrti.⁸⁷ Pod jeho vedením a v jeho režii proběhla celá řada dnes již legendárních vědeckých konferencí k dějinám českých zemí a česko-německých vztahů v bavorském letovisku Bad Wiessee, z nichž byly posléze vydány významné sborníky.⁸⁸

Po roce 1989 se Seibt stal jedním z vůdčích členů nově založené česko-německé komise historiků, která si dala za úkol nepředpojatě zkoumat společné dějiny. Mezi jeho badatelské priority dále patřila problematika soužití evropských národů,⁸⁹ mezi nimi opět zaujímal zvláštní místo česko-německé vztahy.⁹⁰ Přetištěná studie představuje Seibtovův pohled na česko-německé relace z doby jejich opětovného zmrazení během tzv. normalizace, která nastoupila po relativně liberálních šedesátých letech. Autor se zde opětovně vrací k paradoxu česko-německých vztahů: přes kulturní, geografickou i dějinnou spřízněnost těchto dvou národů byly jejich intelektuálními elitami zdůrazňovány zejména rozdíly a vzájemné animozity. To vedlo mimo jiné

⁸⁶ Ceněná je v tomto kontextu zejména práce: SEIBT, F.: Deutschland und die Tschechen. Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas. München 1974 (česky vyšlo jako „Německo a Češi: dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy“. Praha 1996).

⁸⁷ K jeho dalším životopisným datům srov. Zemřel historik a bohemista Ferdinand Seibt, http://www.holocaust.cz/cz2/resources/ros_chodes/2003/06/seibt (12. 10. 2011).

⁸⁸ Oficiální název dodnes vycházející knižní řady je „Bad Wiesseer Tagungen des Collegium Carolinum“.

⁸⁹ Srov. SEIBT, F.: Die Begründung Europas. Ein Zwischenbericht über die letzten tausend Jahre. Frankfurt am Main 2002 (česky vyšlo jako „Zrození Evropy. Průběžná zpráva o posledních tisíci letech“. Praha 2004).

⁹⁰ Srov. TÝŽ: Das alte Lied. Rückblicke auf die deutsche Geschichte 1900 bis 1945. München 2000.

k tomu, jak to Seibt sám nedvojsmyslně formuloval, že málokterý národ považoval „Německo tak důsledně a tak bez výjimky za svého existenciálního nepřítele, jak to učinili Češi. Na druhé straně v Evropě neexistuje žádný jiný národ, který by měl tak úzké vazby k Německu jako Češi, jak pokud jde o kulturu, tak pokud jde o státnost.“

Během posledních dvou desetiletí byl ale přeci jen zármutek nad tragickým vyústěním „tisíciletého“ soužití ve střední Evropě nahrazen nadějí na „nové sousedství“, po kterém Seibt počátkem osmdesátých let volal. Tato naděje byla umožněna rozpadem státního socialismu v Československu a následně uspišena zánikem politického rozdělení evropského kontinentu. Seibtova pesimisticky znějící otázka, „zda nová generace (Čechů a Němců) někdy zase porozumí řeči těch druhých“, může být dnes zodpovězena alespoň v tom smyslu kladně, že mladí Češi a Němci mají opět možnost navazovat na pozitivní stránky společné historie. Metaforicky lze Seibtovými slovy uzavřít, že alespoň na některých hrobech vyrostlo dostatečné množství trávy a někde dokonce i květů na to, aby bylo možno doufat v nové česko-německé začátky.

* * *

Na závěr úvodní části této přehledové publikace se zdá být vhodné alespoň stručně zmínit ohlas tvorby představovaných autorů v českém akademickém prostředí. Sumarizačně může být v tomto ohledu konstatováno, že až na čestné výjimky krátkého intermezza z přelomu 60. a 70. let⁹¹ byl jejich vliv na vědeckou produkci v Československu velmi omezený. Od stavu téměř absolutní neznalosti a snad i vědomé ignorace z období před rokem 1989 se po tomto datu ovšem mnohé změnilo k lepšímu. Pro oblast teorie etnicity začaly od počátku 90. let, jakožto protíváha k primordialisticky orientované domácí produkci, vycházet teoretické práce na Západě působících autorů, mezi nimi kupříkladu i díla Arnošta Gellnera. Na rozdíl od zde pojednaných textů jsou mnohé Gellnerovy práce již dostupné českému čtenáři v překladech. Tato skutečnost je hlavním důvodem, proč Gellner nebyl do tohoto sborníku zařazen, neboť zde jde o zpřístupnění v českém prostředí spíše málo známých osobností. Výše již bylo poukázáno na Gellnerův vztah k Čechům a na skutečnost, že se do Prahy v 90. letech svým způsobem vrátil, aby zde akademicky působil a shodou okolností jako jediný z představované sku-

⁹¹ V tomto období vyšla český kupříkladu práce DEUTSCH, K. W.: Nervy vlády. Praha 1971.

piny v České republice též zemřel. Do obdobného výběru by ale bylo možné zařadit i další autory, bezpochyby by sem mohl kupříkladu patřit i Eric R. Wolf,⁹² kdybychom šli dále do minulosti, tak i např. Julius Lippert⁹³ nebo Fritz Mauthner⁹⁴ a samozřejmě i jediný českojazyčný představitel, náležející do skupiny mezinárodně uznávaných teoretiků nacionalismu z českých zemí, Miroslav Hroch.⁹⁵

V úvodu této studie byla vyslovena teze, že to byl životní prožitek „české situace“, ona intenzivně a zároveň intimně prožívaná zkušenost etnického a jazykového promíšení, která měla formativní vliv na způsob myšlení představených autorů, na jejich schopnost problematizovat zažívanou každodennost formou teoretického zevšeobecnění. Vztaheno k fenoménu nacionalismu lze dále argumentovat, že v něm naši autoři rozpoznali centrální strukturální princip moderní doby, který se pokusili vědecky analyzovat, každý z hlediska svého jedinečného úhlu pohledu, ač by se v lidské rovině měli právo považovat za jeho přímou oběť. Základ k novému česko-německému sousedství, o kterém ve svém příspěvku z počátku 80. let 20. století mohl Ferdinand Seibt jen snít, bylo možné položit až v důsledku politických změn, které přinesl rok 1989. Naši v této době ještě žijící autoři se v rámci svých možností stali aktivními účastníky tohoto nového začátku, a to nejen jako akademici, ale také jako angažovaní občané a synové své vlasti. Odchodem Georga R. Schroubeka v roce 2008 a o rok později Hanse Lemberga byla uzavřena tato specifická intelektuální a lidská kapitola české (ve smyslu „böhmisch“) vědy. Je na představitelích nové akademické generace, jak bude s jejich dílem a odkazem v jejich vlasti naloženo.

⁹² Srov. SIDER, G.: Nachruf auf Eric R. Wolf (1923–1999). In: *Historische Anthropologie* 7 (1999), s. 342–344; JOHLER, R., LANDSTEINER, E.: *Anthropologie und Geschichte. Ein Gespräch mit Eric R. Wolf*. In: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaft* 9 (1998), s. 246–268.

⁹³ K Lippertovu významu pro české prostředí nejnověji srov. OUBRECHTOVÁ, M. (vyd.): *Julius Lippert a německé prostředí v Čechách*. Ústí nad Labem 2010.

⁹⁴ K jeho významu pro humanitní vědy a speciálně pro etnologii srov. LOZOVIUK, P.: *Interethnik im Wissenschaftsprozess* (viz pozn. 70), s. 72 n.

⁹⁵ Z Hrochových nejznámějších prací např. srov. HROCH, M.: *Die Vorkämpfer der nationalen Bewegungen bei den kleinen Völkern Europas*. Praha 1968; TÝŽ: *Social Preconditions of National Revival in Europe*. Cambridge 1985; TÝŽ: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha 1986; TÝŽ: *V národním zájmu*. Praha 1999; TÝŽ: *Das Europa der Nationen. Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen 2005.

DÍL I.

OD ZÁJMU O NÁRODNOSTNÍ ENKLÁVY KE SROVNÁVACÍMU STUDIU ETNICKÝCH A NÁRODNOSTNÍCH SKUPIN

ETNICITA A NACIONALISMUS V DISKURZU 20. STOLETÍ

Příspěvek intelektuálů z českých zemí
ke studiu kolektivních identit

PETR LOZOVIUK (ED.)